

Václav Havel: vize a deziluze

Václav Havel je všude po světě znám, ale spíše jen jako legenda: „Filosof na trůnu“; „Vězeň, který se do roka stal prezidentem“.... Nejspíše jsou také známa jeho okřídlená slova o tom, že „Pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí“.

Uplynulo víc než rok od jeho smrti a třiadvacet let od „roku zázraků“ (1989) a my víme s jistotou, že pravda a láska zatím nezvítězily, ba že ani nevíteží, a vracíme se k jeho velkým textům. Odteďka spolu s vámi, vietnamští přátelé. Jak to všechno myslel? Jak jsme ho kdysi četli? A jak ho čteme dnes? Stejně? Poučení deziluzí? Před desítkami let jsme jeho eseje četli především jako kritiku normalizace, poměrů v okupovaném Československu za vlády Gustáva Husáka. V čem jsme dnes poučenější? Opravdu už tehdy ztrácel Havel také víru v parlamentní demokracii? Ve smysluplnost politického stranictví? Vždycky jsme věděli, že takové kritické pasáže v jeho textech jsou. Dnes se k nim vracíme. A ptáme se, zda se ta jeho tehdy jen naznačená skepse potvrdila.

Nebudu si na tomto místě klást větší a největší otázky, například o tom, zda je současný kapitalismus v krizi, zda euroatlantická civilizace je v koncích. Ani na ně neumím odpovědět. Moje otázky budou přízemnější.

Když Havel své velké eseje psal, rozhodně nepočítal s tím, že unavený a nepřesvědčivý, opotřebovaný komunismus tak brzy a tak snadno padne, protože stejně jako komunismus byli tehdy unavení a opotřebovaní lidé v Československu a stejně jako komunismus ani oni nebyli přesvědčeni, co by mělo přijít po něm. Vždyť jsme ani neuměli pojmenovat poměry, ve kterých jsme žili. Říkalo a říká se sice „totalita“, případně „totáč“, ale soudní lidé dobře vědí, že totalitární režim, teror, byl u nás zhruba v letech 1948 – 1953. Zejména po „pražském jaru“ a po okupaci země v srpnu 1968 už nikdo, ani představitelé režimu nevěřili tomu, co hlásali. Natož aby o tom terorem přesvědčovali obyvatelstvo.

Václav Havel mluvil při nedostatku jiného, výstižnějšího pojmu o „posttotalitním“ režimu.

Dneska víme, že ten systém se držel tak dlouho také proto, že ho „vylepšovala“, „udržovala na kapačkách“ trpěná šedá ekonomika. Myslím si, že s ní mají lidé všech úpadkových rádo by socialistických či komunistických režimů bohaté zkušenosti. Zapřený trh si vždycky najde své mezery, ale to trh bez pravidel, bez daní, bez účetních knih. Je to trh perverzní, ve svém jádru korupční.

Když se režim zhroutil (a já byl s Havlem přímo u toho, spolu jsme vyjednávali s představiteli rezignující moci), byli jsme překvapeni tím, jak rychle moc vyklízí pozice. Mně to vedlo k tomu, že jsem už v lednu 1990 veřejně prohlásil, že v listopadu 1989 to žádná revoluce nebyla, nýbrž právě jen vyjednané předání moci. Řekl jsem to také proto, aby rozptýlil přepjatá očekávání. Již v tomto konstatování byla notná dávka deziluze. Václav Havel zase mluvil jednou o potřebě revoluci dokončit, jindy o potřebě „druhé revoluce“. Oba jsme tedy už záhy prožívali zklamání: vracely se staré poměry v novém, jen v konzumně přijatelném hávu. Demokracie sice fungovala, ale jaksi naprázdno.

Stalo se totiž, že „malá“ korupce socialistická se přetransformovala ve velkou korupci kapitalistickou. Ti, kteří se vyznali v malé korupci, té socialistické, měli úspěch i v té velké, kapitalistické – měli známosti, privilegovaný přístup k informacím, byli součástí vlivných sítí známostí.

To se vyjevilo markantně už za necelých deset let od listopadu 1989, když si dvě nejsilnější politické strany – jedna pravicová a druhá levicová – dohodly, že ať už bude u moci kterákoli z nich, ta druhá, formálně v opozici, nevyvolá nikdy hlasování o důvěře v parlamentu, čili garantuje, ať se bude dít cokoli, nerušené vládnutí (a nerušené zlodějiny) až do příštích voleb. Nazvaly toto aranžmá drze „opoziční smlouvou“, ačkoli šlo o vyloučení opozice z každodenní politiky. Mimo termínu voleb

(jedenkrát za čtyři roky) se nemohlo v zemi nic změnit, opravit, uvést do pořádku. Kromě aparátů politických stran byli všichni aktivní bezpartijní občané a všechna spontánně vzniklá uskupení (třeba nevládní organizace a vůbec občanská společnost) vyloučeni ze hry. „Kdo neprojde ohněm voleb, tomu nezbyvá než mlčet“, řekl ten, kdo vedl levici, tedy sociálně demokratickou stranu. Bylo to naprosté vyprázdňení parlamentní demokracie. Místo jedné všemocné strany strany sice dvě, ale vzájemně si kryjící prohřešky svých lidí, a tedy pevně spřažené možnosti kompromitovat jedna druhou.

Tehdy jsme se mnozí začali vracet k Havlovým textům o moci bezmocných a o síle slova. Napodruhé jsme z nich vyčetli mnohem víc než v době, kdy vznikaly a šířily se jako samizdat. Potvrdilo se nám, že Václav Havel neměl nikdy iluze o systému „západní“ parlamentní demokracie, kterou jsme spolu s ním začali budovat. Museli jsme to ale přece zkusit!

I když v praxi „opoziční smlouvy“ po čtyřech letech nový předseda sociální demokracie odmítl pokračovat, v bahně korupce vezíme od té doby dosud: za ty pouhé čtyři roky, kdy platila, stačila vzniknout nerozborná „bratrstva“ (tak je Havel nazval) podnikatelů a politiků, bez ohledu na to, z které z těch dvou velkých stran byli. Tehdy vznikla sotva patrná, mimořádně však vlivná struktura, kterou je velmi těžké odhalit. Lidé z obou partají místo toho, aby se jako soupeřící politické strany kontrolovali, se vzájemně drží v šachu: vy víte na nás, ale i my víme na vás. Ta struktura ovládala a dosud stále ovládá významnou část zejména ekonomického života v zemi. Privátní ekonomické zájmy prostupují a ovlivňují politiku, i kdyby nebylo hrozby dominance nadnárodních společností v globalizovaném světě. Vždycky jsem si myslel, že dříve než se začneme potýkat s velkými problémy, které přináší globalizace, musíme se pokusit uvést do chodu mechanismy demokratické kontroly. I s vědomím její nedostačivosti.

Proti vládě bratrstev, které chtěly změnit i volební systém, aby kartelu dvou vládnoucích stran už nikdy nic nemohlo zkřížit jejich plány, Václav Havel a lidé jemu blízcí, používali dostupných nástrojů právního státu, zejména Ústavního soudu. To proto, že Ústava, která vznikla jen dva roky po změně mocenských poměrů, obsahuje pravidla, kterou jsou brzdou vyprazdňování demokracie klientelistickými praktikami. Neztratil jsem důvěru v právní stát, i když si nemyslím, že sama musí dokázat definitivně ubránit demokracii a postavit neprodyšnou hráz korupci.

Václav Havel právní stát jako ideál i jako pokus o jeho naplnění, objevoval až dodatečně. Velkou pozornost věnoval jako prezident Ústavnímu soudu, jehož členy podvakerát (po deseti letech) navrhoval Senátu a jeho návrhy byly velmi dobré. Dodnes z jeho dobře sestaveného soudu těžíme. Brzy však bude i druhý desetiletý mandát posledních Havlem navrhovaných soudců končit.

Vůbec lze říci, že Václav Havel si stále více vážil nezávislých institucí, tj. takových, které politické strany ovlivňují jen nepřímo (např. právě Ústavního soudu, který Senát, potvrzující prezidentovy návrhy na jeho členy, ovlivňuje jen zčásti. Ale také třeba Bankovní rady, Nejvyššího kontrolního úřadu, Ombudsman a dalších institucí, odvozených sice od volených orgánů, avšak v jejich rozhodování na nich nezávislé). Znamená to, že politickou pluralitu v podobě politických stran Havel nezavrhoval, jen si pro sebe zpřesňoval představu o jejich smyslu, o jejich možnostech.

A nezapomeňme, že Václav Havel také až po listopadu 89 rozvinul svoji představu o zásadním významu co možná rozvinuté občanské společnosti. Bez ní politické strany usychají, hynou na úbytě, degenerují.

Havlova skepse vůči parlamentní demokracii nebyla ani na konci jeho života absolutní. Politické strany, sevřeny právním státem („rule of law“) a ožívovány hustou tkání občanské společností, mají smysl, především jako kontrolní mechanismus.

Otázkou je dnes, zda zjevné nedokonalosti tohoto systému jsou tak velké, že je načase hledat a najít nějaký jiný, účinnější a spravedlivější systém. Václav Bělohradský si ve druhém textu, uvozující tento sborník, myslí. Já pořád ještě věřím v účinnost dobře vymyšlených pravidel, solidně vystavených institucí.

Myslím si, že Havlova skepse k tradičním mechanismům parlamentní demokracie se po listopadu 1989 dílem prohloubila, dílem v ní však přibrzdil: pochopil, že parlamentní demokracie je sice velmi, velmi nedokonalé zřízení, ale protože je třeba počítat i napříště s jen velmi nedokonalými lidmi, mohou tato nedokonalá demokracie a tito nedokonalí lidé přinejmenším ještě nějaký čas spolu žít. A ubránit se alespoň tomu nejhoršímu.

Řekl bych, že ta opatrná skepse a zároveň zbytková naděje by se dala vyjádřit v následujícím imperativu: ať již napříště raději nejde o co nejvíce štěstí pro co nejvíce lidí, ale o co nejmenší míru utrpení a nespravedlnosti. Myslím si, že při vší kritice soudobé civilizace by to Václav Havel dnes podepsal.

Nakonec chci říci, že mne velmi těší a povzbuzuje Váš zájem o našeho Václava Havla.

Petr Pithart

P.P. po ohlášení kandidatury Václava Havla na funkci prezidenta republiky, tj. v polovině prosince 1989, ho nahradil ve vedení Občanského Fóra. Pak byl dva a půl roku předsedou vlády České republiky (ještě v době federace) a posléze předsedou Senátu Parlamentu České republiky. Od října minulého roku je v „politickém důchodu“ a učí na Právnické fakultě Karlovy univerzity v Praze.